

BELLETEN

Cilt: XXXVI

EKİM 1972

Sayı: 144

ÇAĞCIL İNSANIN KAYNAĞI VE ÇEVRESEL DEĞİŞİMLER

S. KANTMAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prehistorya Kürsüsü Asistanı

2 Eylül - 5 Eylül 1969 tarihleri arasında Paris'te, UNESCO tarafından, 'Kuaterner Çalışmaları Uluslararası Birliği (INQUA)' ile işbirliği sonucu ve INQUA'nın gene Paris'te yapılmış olan VIII. Kongresini¹ takiben düzenlenmiş olan bir kolokyumda, dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen ve değişik bölgelerde çalışmakta olan araştırmacıların, günümüz insanının fizikî menşei ve bugünkü fizik formlara varışta çevre değişimlerinin biyolojik değişimlere etkenliği konusunda bir yaklaşık görüş birliğine varmaları olanağı yaratılmıştır.

Konuşmalar, kolokyumun ana teması ile ilgili tebliğlerin aynen okunması şeklinde değil de, kısaca özetlendikten sonra hemen tartışmaya açılması şeklinde geçmiş, bu da doğal olarak zaman tasarrufu yanısıra çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece, dört gün süren kolokyum boyunca aşağıda kısaca belirtmeğe çalışacağımız konular üzerinde zaman zaman çok hareketli tartışmalar yapılmış

¹ Bağlı bulunduğumuz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde uygulanmakta olan mevzuatın, asistanlara bilimsel kongre ve kolokyumlara katılabilmeleri için gerekli tahsisatın ayrılmasına imkân vermemesi nedeni ile, bu sözü edilen kongre ve kolokyuma INQUA tarafından tahsis edilmiş olan özel bir bursla katılmamız mümkün olabilmektedir.

ve dördüncü günün sonunda, bütün delegelerin ittifakı ile bir bilimsel bildiri kaleme alınmıştır.

Sorbonne Üniversitesinden ve Fransız Bilim Akademisi üyesi Prof. J. Piveteau'nun başkanlığında ve Bordeaux Üniversitesinden Prof. F. Bordes'un bilimsel yönetiminde günümüzden 50 000 yıl öncesi ile 30 000 yıl öncesi arasında yer alan bir evre içinde insanın fizik evrimini sürdürerek, geniş anlamı ile 'neandertal' safhadan 'modern insan'a geçişini izleyen kırka yakın tebliğin tartışıldığı birleşimlerde, herşeyden önce bu güç problemi yetkinlikle vazedebilmenin önemi göz önünde tutulmuştur. Bunun için de bugün cevabını verebildiğimiz ve veremediğimiz noktaları birbirinden kesinlikle ayırıp, zaman zaman görüş çelişkileri içine düşen paleantropoloji, prehistorya ve Kuaterner jeoloji dallarını bu konuda ortak bir açığa kavuşturmanın da gerektiği fikrinden hareket edilmiştir. Çalışmalar bu düşünüyü çerçevesi dahilinde yönlendirilerek konu ile ilgili araştırma programlarının düzenlenmesinde teorik temellerin tespitine ve tanımına varılmağa çalışılmıştır.

Profesör J. Piveteau'nun açış konuşmasında belirttiği gibi, yüzbinlerce yıl süren insan evrimini izlemiş olan paleontologlar için, uzun jeolojik süreleri bir hamlede katedip "modern insan"ın kaynağı konusu ile ilgilenmek ilk bakışta alışılmamış bir konuya eğilmek olarak görülebilir. Oysa, çağcıl insan türüne geçiş, insanoğlunun doğada yaşam sürmeğe başladığından bugüne kadar geçirmiş olduğu çeşitli evreleri kapsayan insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Gerçekten de, insan evrimi ancak bu dönemden başlayarak geri gidildiği takdirde anlaşılabilmekte, aynı zamanda fizik gelişimin günümüzden ileriye doğru ne şekilde devam edebileceği hususunda bir fikir sahibi olma olanağını sağlamaktadır. Diğer taraftan, bu geçiş döneminin zaman olarak günümüze nisbeten daha yakın olması, sorunun çözümüne yardımcı olmaktan çok, güçlükler katmakta, ayrıntılı bilgilerin çoğalması ve bileşikliği, süre derinliğinin vermiş olduğu açının da daralmış olması nedeni ile, senteze varılmasını zorlaştırmaktadır.

'Hominizasyon' noktasına varmış olan insanın gerek fizik görünümü gerekse en ilkel yapıtları ile (kültür belgeleri) çok farklı nitelikler göstermediği, buna karşılık 'hominizasyon' safhası aşıldıktan sonra ise belirli özelliklerin tespit edilmeğe başlandığı bilinmektedir.

'İnsan' fenomeninin organik ortamı ve muhakeme gücünün kazanılması gibi konulardaki teorileri ve tartışmaları bir kenara bırakarak bulgulara dayanan gerçeklere yönelecek olunursa, 'hominizasyon' olayının birdenbire ve tek bir hamlede değil, uzun süren aşamalardan sonra ortaya çıkmış olduğu anlaşılır.

Paleoantropoloji, bugünkü anlamı ile insandan gerek fiziksel gerekse ruhsal yapı bakımından farklı olan ilk 'insansı' yaratıkların, evrim koşullarına bağlı olarak uğramış oldukları ve özellikle kraniyal yapıda belirginleşen değişimleri zaman süreci içinde inceleyen bir bilim dalıdır. Ancak, fizik özelliklerin yanısıra düşünüşü yapısı da çok yönlü ve değişken orantılı bir yapısal tabakalanma göstermektedir. Bu nedenle, insan paleontolojisinin bir de düşünüşü unsuruna dayanan bölümü, diğer bir deyimle, 'düşünce paleontolojisi' vardır ki, bu da ancak prehistorik arkeoloji sayesinde izlenip değerlendirilebilmektedir. İnsanın fizik ve kültürel evrimi ise çevre değişimleri ile sıkı sıkıya bağlı olduğundan, bu problemin çözümünde de Kuaterner kronoloji, paleoantropoloji ve prehistorik arkeolojinin birbirlerini tamamlamaları gerekmektedir.

Konu sadece paleontologlar açısından ele alındığında, belgesel gerçekler ve bunların ortaya çıkardığı sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

— *Homo sapiens*, ya da 'çağcıl insan', muhakkak ki bugün için insan evriminin en son halkasını temsil eden, nisbeten 'geç' bir oluşumdur. Bazı bilginlere göre, yeni bulunan her fosil insan kalıntısı, ana gelişim gövdesinde yatay sapmalara ayrılan yeni bir insan türü olarak kabul edilmekte ve çağdaş insanın bütün bunlardan ayrı olarak birdenbire türemiş olduğu fikri benimsenmiş bulunmaktadır.

— Oysa, tüm *Homo sapiens* özelliklerinin daha önceki insan formlarında da, birarada değil fakat yer yer ve değişik ölçülerde mevcut olduğunu kolaylıkla tespit etmek mümkündür. Bu durumda, çağdaş insan özelliklerinin, bunlara tüm olarak değil fakat kısmen daha belirgin bir şekilde sahip bulunmuş olan türlerden geliştiği hususu ortaya çıkmaktadır.

— Örneğin, günümüz insan kafatasında gözçukurüstü kavisi (supra-orbitalis) hafif bir çıkıntı meydana getirmektedir. Bu kaş çıkıntısı (superciliaris) çağcıl formlarda çok çeşitli ve önemli değişiklikler gösterir. Avrupa Üst Paleolitik insan topluluklarında bu çıkıntı kabartma bir yastık halini almakta, Neandertal'lerde çok belirgin,

Sinanthropus'da ise daha da bariz bir hâl almaktadır. Buna göre, 'gözçukürüstü kavisinde superciliaris çıkıntı' safhasındaki bir insan türünün, bu çıkıntının çok belirgin olduğu bir evreden sürmüş olduğu sonucu çıkmaktadır - gelişmiş diş yapısı gösteren bir kafatasının bu safhaya varmadan önce bir 'süt dişi' evresi geçirmiş olması gerektiği gibi...

— Bu örnekler daha da çoğaltılabilmektedir. Sonuç olarak, modern insan ile daha önceki formlar arasında bir morfolojik süreklilik izlenebilmekte, fakat bu süreklilik çok karmaşık bir yapı göstermektedir. Geçiş formları, birbirlerinden coğrafi bakımdan ayrılmış gruplarda da görülebilmekte, üstelik bu genel sürekliliğe bağlı özelliklerin yeni veya münferit diğer özelliklerle çatıştığı da tespit edilebilmektedir. Buna göre, bir evreye özgü karakteristik strüktürler bir sonraki evrede de devam etmekte, böylece, omurgalılarda çokça rastlanan *mozaik biçimli* bir evrim modeli söz konusu olmaktadır.

— Çağdaş insana geçişte, muhakkak ki birbirine sıkı sıkıya bağlı birkaç tür dizisi söz konusudur; fakat bu geçiş safhası bazı bölgelerde diğerlerine oranla daha erken ya da daha geç yer almaktadır. Böylece, günümüz insanının menşei konusunda 'polifiletik' değil fakat 'polisantrik' bir kavrama varılmaktadır.

— Olasılıkla probleme daha kesin ve emin çözümü, insan paleontolojisinden çok, prehistorik arkeoloji ve buna bağlı olarak doğal çevre değişimlerine ilişkin belgeler getirmekte, kültürel evrimle biyolojik evrim arasında paraleller çizilebilmektedir.

Aşağıda, tartışmalara temel teşkil eden ve belgelendirilmiş çeşitli görüşleri yansıtan konulardan başlıcalarını sırası ile ve mümkün olduğu kadar öz olarak belirtmeğe çalışacağız².

ÇOKÖZEKLİ (polisantrik) HOMO SAPIENS EVRİMİ:

A. Thomas'nın ileri sürdüğü görüşlere göre, hominid fosillerin nitelikleri birbiri ile bağıntısız üç ayrı sistem içinde mütalâa edilmelidir. Bunlar, 'filum', 'faz' ve 'takson'dur A. Tomas'nın hipotezine göre, *Homo sapiens*'in Arkantropik, Paleantropik ve Neantropik evrim safhaları boyunca birbirine paralel en az üç 'filum' yer almıştır.

² Bu yazımızın kolokyum notlarından özetlenerek derlenmiş olması nedeni ile, metin içinde ayrıca spesifik bibliyografya verilmemiş, metnin sonuna kısıtlanarak seçilmiş bir "genel bibliyografya" eklenmiştir.

Yazara göre, Paleantropik sözcüğü, Neandertal teriminin karşılığı olmaktan uzaktır. Neandertal taksonomo-filetik grup, *erken*, *klasik* ve *Doğu* olmak üzere üç altgruba bölünmektedir. Bunlardan yalnız 'Doğu' altgrubu (Amud vadisi, Şanidar ve Teşik Taş buluntuları) evrimini sürdürerek günümüz Mongoloid ırkında temsil edilen Neantropik forma varmıştır. Bu filetik bağıntı, arkaik Mongoloid Paleosiberiyenlerle, Doğu alt grubu arasında, özellikle kranial morfoloji açısından gözlenen benzerliklerle daha da belirginleşmektedir. En eski (geç Würm) Mongoloid buluntuları daha ziyade güney Sibirya'da lokalize olmakta, Çin'de bulunmuş olan Neantropik fosiller ise (Tzeyang, Upper Cave, Luikiang), tanımsal ve statistik karşılaştırma yolu ile, Mongoloid ırktan ayrılmaktadır. Uzak-Doğu Neantropus'unun, Sinanthropus'dan sürdüğü ve Asya'da gerçek Mongoloid tür tarafından kısmen içerilmiş olmakla beraber, Yeni Dünya'daki bazı ırkların ataları olarak düşünülebilecekleri de ileri sürülmektedir.

Morfolojik açıdan kesin farklılaşma gösteren diğer bir 'filum' ise, Cava Pithecanthropus'undan sürerek Ngandong Adamı ve çağcıl Australoid'lere varan evrimde temsil edilmektedir. Bu 'filum'un evrimini oldukça belirgin bir genetik izolasyon içinde sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü bir 'filum' ise, Batı'da (Mauer?) - Vertesszöllös - Swanscombe - Fontéchevade - (Quinzano?) - Starosel'je ve Kafzeh tipli Proto-Cromagnon'lara inen bir evrim çizgisinde izlenebilmektedir. Bu çizginin çağcıl Europoid (ve muhtemelen aynı zamanda Negroid) formlara varmış olduğu düşünülebilir.

DOĞU AKDENİZ PREHİSTORİK YERLEŞMELERİNİN JEOLJİK KORELASYONU:

R. Farrand'a göre, prehistorik yerleşmelerin kronolojik sürekliliği ve dolayısı ile insan evriminin kültürel çerçevesini çizebilmek için, insanın çeşitli kültürel faaliyetleri arasında özgür ve belirgin bir korelasyon olanağı, yöntemi tespit etmek gerekmektedir. Modern insan formlarının ortaya çıkmış olduğu evreler için verilmiş olan C14 tarihleri, sayı itibarı ile yeterli olmadığı gibi, değişik bölgeler için sistemli bir şekilde yapılmış da değildir.

Bu nedenle, özellikle kaya sığınakları ve mağara dolguları sedimantolojisi, paleoklimatolojik değerlendirme olanakları sağlaması

nedeni ile, prehistorik yerleşme yerleri arasındaki çok yönlü bağlantıların (korelasyonların) tespitini kolaylaştırmaktadır. Bir prehistorik yerleşme yerinde fosil bulgular yanıltıcı olabilir ya da hiç fosil kalıntı bulunmayabilir. Oysa, sedimantasyon ve sediman değişimleri her zaman mevcuttur ve iyi değerlendirildiği takdirde oldukça ayrıntılı bilgi verebilir.

Araştırmacıya Doğu Akdeniz bölgesinin jeolojik korelasyonu konusunda temel teşkil etmiş olan incelemeler, Suriye’de Djerf’Ajla ve Yabrud, İsrailde ise Tabun ve Kafzeh dolgularıdır. Bütün bu araştırmalardan çıkan sonuca göre, ‘Levallois’ teknikli ‘Moustérien’ fasiyesli endüstriler, Yakın Doğu’da Son Pluviyal (Würm Buzul devresi) ile başlamakta ve genellikle rutubetli, yer yer soğuk iklimli bu devrenin ortalarına kadar sürmektedir. Son Pluviyalarası devrede ise, bir önceki Pluviyal devrede de mevcudiyeti tespit edilmiş bulunan bir ‘Acheuléen’ endüstri hâkimdir. ‘Micoquien’ ve ‘pre-Aurignacien’ ise zaman zaman birinin ya da diğerinin hâkim görüldüğü evrelerle sürmekte ve Yabrud’da Son Pluviyal’ın birinci kısmında ‘Yabrud endüstrisi’ ile birlikte bulunmaktadır.

FİLİSTİN MAĞARA YERLEŞMELERİNDE ORTA PALEOLİTİK’TEN ÜST PALEOLİTİK’E GEÇİŞTE KÜLTÜREL VE STRATİGRAFİK PROBLEMLER:

O. Bar-Yosef ve B. Vandermeersch’in araştırma sonuçlarından elde edilmiş olan bilgilere göre, başlangıçta karstik bir yapıya sahip olan bu bölge mağaraları daha sonraki evrelerde de devamlı olarak karstik olaylara maruz kalmıştır. Bunun sonucu olarak, mağara depolanmasında yer yer önemli breş tabakaları oluşmuş ve bazı hallerde de, karstik akıntılar nedeni ile etkili erozyonlar meydana gelmiştir. Bu oluşumlar ise prehistorik sedimanlar üzerinde tahribat yaparak arkeolojik katmanlaşmada karışımlar meydana getirmiştir.

El Vad, Emireh ve El Tabun mağaralarında, Üst Paleolitiğin I. inci evresine bağlanan tabakalarda, karışımlar olduğu anlaşılmıştır. Kazılmış olan mağaraların hiçbirinde evre I ile Evre II - III arasında stratigrafik devamlılık mevcut değildir.

Evre I için ‘fosil direktör’ olarak kullanılmış olan Emireh ucu, Musteroïd endüstri gruplarında da görülmektedir. ‘Chan-frein’ lama ve yongalar ise Filistin’de değil fakat yalnızca Lübnan’da ve Libya’da bulunmaktadır.

Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitiğe geçiş safhası ile ilgili üç hipotez ortaya atılabilir:

1 — Mağaralarda yerleşilmemiştir.

2 — 'Mousterien', Filistin'de, Lübnan ve Libya'ya oranla daha uzun bir evreyi kapsamaktadır.

3 — Üst Paleolitik erken safhaları aslında bölgesel bir 'Aurignacien' endüstri olarak kabul edilmelidir.

Kebarah'da $33\ 500 \pm 500$ olarak bulunmuş olan C14 tarihlmesi, bu son hipotezi kuvvetlendirir mahiyettedir.

HİNDİSTAN YARIMADASINDA YONGA VE YONGA-LAMA ENDÜSTRİLERİ:

Hindistan'da A. K. Ghosh'un yapmış olduğu araştırmalar sonucu elde edilen bilgilere göre, coğrafî anlamı ile Hindistan yarımadasının hemen hemen her bölgesi çeşitli Paleolitik endüstriler vermektedir. Bu endüstriler, teknolojik ve tipolojik özellikleri yanısıra stratigrafik verilere de dayanılarak üç ana grupta toplanabilir:

- a) Kıyıcı (chopper) - iki yüzeyliler (bifaces) endüstrisi,
- b) yonga endüstrileri,
- c) yonga ve lama endüstrileri.

A. K. Ghosh'un bildirisini özellikle bir önceki 'satır (kıyıcı alet) - iki yüzeyliler' endüstrileri ile bir sonraki lama endüstrileri arasındaki bir evrede görülen 'yongasal' endüstrilerin, bu her iki endüstri ile olan teknik ve tipolojik ilişkilerini incelemektedir. Yongasal endüstriler en az iki ayrı coğrafî alanda birbirinden farklı iki ayrı kompleksten meydana gelmektedir. Bunlardan biri Hindistan yarımadasının batısında ve güneyinde, diğeri ise kıtasal Hindistanda, Soan bölgesindedir. Birincisinde yongasal endüstri, 'Acheuléen' ve 'Levallois' geleneklerinin etkisinde, geniş anlamı ile bir 'Moustéroide' endüstri ile katışıklık göstermektedir. Bu endüstriye 'Acheuleo-Levallois' fasiyesli 'Moustéroide' adı verilebilir. İkincisinde ise Soan ile 'Levallois' karakterlerinin birleşiminden meydana gelen bir endüstri izlenmekte ve buna, araştırmacı tarafından, 'Levallois fasiyesli Moustéroide' adı verilmektedir.

ORTA VE DOĞU AVRUPA'DA 55 000 - 25 000 ARASINDA PREHİSTORİK KÜLTÜR EVRİMİNDEKİ SÜREKLİLİK VE KESİNTİLER:

W. Chmielewski'nin bildirisinde, Würm ortalarında, Orta ve Doğu Avrupa'daki çeşitli kültür komplekslerinin evrimi problemi ele alınmış ve bu devre, birbirini takip eden üç evreye ayrılmıştır :

1. Kurak ve soğuk iklim,
2. Rutubetli ve ılıman iklim,
3. Tekrar kurak ve soğuk iklim.

Birinci evre boyunca, Orta ve Doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde varlığı tespit edilen kültür kompleksleri, "micoquo-prondnicienne", 'İlskaja - Kiik Koba', 'Shaytan Koba' kültürleri ve yapraksı uç özellikli 'Moustérien' ve Tata-Erd grubudur. Bu kompleksler, Orta Würm'ün ikinci evresinde (rutubetli ve ılıman iklim) daha geç komplekslere dönüşmüşler ve 'Kostenki-Sungin', 'Jerzmanowicien', 'Széletien' (bunların hepsi de yapraksı uç özelliklidir), 'Babin kültürü', 'Vogelherd tipi alt Aurignacien' ve 'Dufour dilgicikli (küçük lama) Aurignacien' gibi kültürler ortaya çıkmıştır. Würm'ün ikinci safhasında ise, sözü geçen bölgelerde 'doğu Gravetien' i görülmektedir.

Araştırmacı, Orta Würm'ün başlangıçlarında yer alan kültürler ile bu devrin en son evresindeki kültürler arasında evrimsel bir bağlantı olduğu görüşünü savunmaktadır. Buna göre, Kostenki-Sungir kültürü İlskaja-Kiik Koba kompleksinden, Jerzmanowicien yapraksı uç özellikli Moustérien'den sürmüştür; Babin kültürü ise Shayton Koba kültürü ile yakın ilişkiler gösterdiğinden, bu kültürün devamı olduğu düşünülebilir. Vogelherd tipli 'Aurignacien' ile Shaytan Koba, Széletien ile Kiik Koba kültürleri arasında ise belirgin bir bağlantı izlenememektedir. Buna karşılık, 'micoquo-prodnicienne' kültür ile Tata-Erd grubunun geç Paleolitik komplekslere kadar inmiş belirtilerine rastlanmaktadır.

Würm buzul safhasının orta evrelerinde hüküm sürmüş olan iklimsel şartlar, yukarıda sözü edilen kültürlerin evrimini, dolaylı da olsa, etkilemiştir. Orta Würm'ün başında ve bitiminde hüküm sürdüğü tespit edilmiş olan iki soğuk evre, Paleolitik grupların yaşama ve yerleşme alanlarının kısıtlanması sonucunu doğurmuştur. Bu iklim değişimlerine bağlı olarak, terkedilmiş olan alanlarda, sözü edilen kültür komplekslerinin son bulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

BUZULÖNÜ ALANLARI (periglasiyal bölge) EKOLOJİSİ VE ÇAĞCIL İNSANIN İLK BELİRTİLERİ

Tokyo Üniversitesinden Hitoshi Watanabe'nin buzulönü alanları ile çağcıl insanın kaynağı arasındaki ilişkiler konusunda ileri sürmüş olduğu görüşlere göre:

— Arktik tundra ve subarktik orman çevresinde Würm boyunca meydana gelmiş olan değişimlerin, bu evrede varolmuş *Neanderthal* ve *Homo sapiens* ekolojisini de etkilemiş olduğu muhtemeldir. Bu iklimsel değişimler, 'klasik' Neanderthallerin son bulması ve *Homo sapiens*'in ortaya çıkması sonucunu doğurmuş olabilir.

— Genellikle bilinen ve düşünülenin aksine, insanın, subarktik orman bölgelerindeki çevre uyumunun arktik tundra çevresine oranla çok daha karışık olduğu, gelişmiş tekno-ekonomik sistemlere ve yaşama biçimlerine gereksinme gösterdiği, günümüzde kuzey iklimi şartlarında yaşam sürdüren toplulukların günlük bes ihtiyaçlarına dayanan mukayeseli araştırmalar sonucu anlaşılmalı bulunmaktadır. Bu nedenle, Neanderthal'lerin Würm I/II buzularası devresini takip eden evrenin getirmiş olduğu yeni çevre şartlarına nasıl uyabildiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Würm I'in bitimine doğru Avrupa kıtasının büyük bir kısmında Neanderthal'lerin yokolmağa başlaması, bu iklim değişimine ve onun getirdiği çevreyumu problemlerine bağlı olabilir.

— Üst Paleolitik evrede, Würm I/II buzularasında, Batı Avrupa'da gelişmeğe başlamış olan *Homo sapiens* toplulukları, subarktik ormansal çevreye kolaylıkla uyabilen canlılar olarak görünmektedir. Bu toplulukların, hızla gelişen orman alanlarına bağlı bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

— Bugün, *Homo sapiens*'in daha ziyade yeryüzünün orta kuşağında, nisbeten sıcak ya da ılıman iklimlerde türeyip çoğalmış oldukları görüşü yaygındır. Oysa, kuzey bölgesi ormanlık çevresinin doğal olanakları da, insanın fikrî ve fizik gelişiminin en son ve en üst merhalesine varılabilmesini sağlayacak niteliklere sahiptir. Bu ve benzeri nedenlerle, özellikle Avrupa ve Asya'daki Neanderthaloid'lerde müşahade edilen çeşitlilik (genellikle kraniyal morfoloji farklılaşmaları) ve kuzey kesimlerde güneye oranla kendisini daha çok hissettiren seçimsel baskı sonucu, *Homo sapiens*'in soğuk kuzey iklimi Neandertaloid'lerinden türemiş olduğu da düşünülebilir.

ORTA AVRUPA'DA ORTA VE ÜST PALEOLİTİK KÜLTÜR BİRİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER :

Avrupa'da Üst Paleolitik'in başlarında görülen Széletien ve Aurignacien benzeri kültürlerin genellikle Orta Paleolitikten sürmüş

oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, bu genellemenin istisnaları olduğunu da belirtmek gerekir. Orta Paleolitik kültürlerin bir kısmı, bu genel kültür evrimi çizgisinin dışında kalarak eriyip gitmiş ve Üst Paleolitik'te sürmemiştir.

Karel Valosh'un, Orta Paleolitik'in bitimine ve Üst Paleolitik'in ilk evrelerine tarihlenmiş yontma taş endüstrilerinin bağıntıları konusunda tipolojik analiz sonuçlarına dayanarak ileri sürdüğü hipotetik senteze göre, Orta Paleolitik devre içine giren ve önemli farklılaşma gösteren endüstrilerin, aşağıda belirtildiği şekilde gruplandırılmaları mümkündür:

1. Bunlardan ilki, Üst Paleolitik kültür aşamasına varıncaya kadar, iç yapıları bakımından kendi gelişmelerine elverişli şartlardan yoksun olan ve hemzaman diğer ileri gruplardan yeni ve zenginleştirici öğeler almamış olan endüstrileri kapsayan gruptur. Bu gruba giren endüstriler, Üst Paleolitik kültürün yerleşip sürmüş olduğu evrelerde, bunlarla bağımsız olarak arı Orta Paleolitik niteliklerini katıksız muhafaza eden, Altmühlien, Salzofenhöhle, Külna 6. tabakası kültürü, 'Mikro-Moustérien' ve 'Post-Moustérien' gibi endüstrilerdir.

2. Kendi iç yapılarında gelişimleri için gerekli şartları ihtiva etmemekle beraber çevrelerinde gelişmiş ve gelişmekte olan ileri endüstrilerden etkilenecek, ağır da olsa sürekli bir gelişime geçmiş olan endüstriler ikinci bir grup teşkil etmektedir. Bunlardan Şipka, Rüberhöhle, ve Fontmaure gibi endüstriler bu grubun en önemlilerindedir.

3. Diğer endüstri grubu ise 'Levallois' -dışı, (non Levallois) yapıma sahip olan ve ileri diğer bir grupla katılarak iç farklılaşmalar gösteren Széletien'dir. Bu gruba hâkim olan arkaik unsurlar, Széletoïd endüstri grubunun son safhalarına kadar etkisini sürdürmüştür. Bu tür bir gelişim gösteren Széletien'in yanısıra, yapraklı uçların özel olarak hâkim olduğu Kostenki 1/5, Streleckaja ve Sungir gibi endüstriler de benzer arkaik unsurlara sahiptir.

4. Bir başka grup ise, "Levallois" yapımlı olmakla beraber, dilgisel (lamasal) öğelerle birlikte diğer Üst Paleolitik tiplerin bir kısmını da ihtiva eden endüstrilerin meydana getirdiği gruptur. Bu endüstrilerin, Széletien'in 'Levallois' fasiyeslerinin teşekkülünde rol oynamış olduğu ve Aurignacien'de yeniden hâkim duruma geçen Levallois yapım tekniğinin yaygınlaşmasını sağladığı düşünülebilir.

5. Son olarak, Würm'ün ilk evrelerinden itibaren gelişimi işaretleyen ve dış etkilere gereksinme göstermeksizin kendi iç yapısında mevcut öncü öğeler sayesinde Üst Paleolitik'e kesintisiz ve arı bir geçiş yapan endüstri gruplarından söz edilebilir. Giderek tipik Aurignacien'e varan birçok Aurignacoid endüstrilerin mevcudiyeti, bu varsayımı kuvvetlendirmektedir; bu tür endüstrilerde, omurgalı kazıyıcılar, kalem tipleri ve dilgisel alet tiplerine kayan tipolojik özellikler izlenebilmektedir.

Bu beş hipotetik şıktan ilk ikisi (1 ve 2), süreklilik gösteremeyen ve giderek yokolan fasiyesleri ihtiva etmektedir. Üçüncü şık ise, çevre uyumuna daha açık olmakla beraber, tipik arkaik özellikleri sonuna kadar muhafaza ederek geliştiren grubu kapsamakta, dördüncü şık da, genel kültür evriminde faal bir rol oynayan ve arkaik öğelerin sürekli olarak mevcudiyetlerini hissettirdikleri endüstrileri içine almaktadır.

En son şık ise, doğrudan doğruya ileri öğeleri kendi iç yapısında geliştirerek Üst Paleolitik kültürleri oluşturan öncü endüstriler grubunun mevcudiyetidir.

Bütün bu gelişim, Erken Würm'ün (Würm I) sonlarında ve Orta Würm'ün (Würm II/III) başlarında en yüksek noktada ulaşmakta, (Podhradem/Hengelo interstadyali) ve yaklaşık olarak 40 000'de katışıksız, arı Üst Paleolitik endüstrileri oluşturmaktadır.

ÜST PALEOLİTİK İNSANIN ATASI SORUNU:

Orta Paleolitik boyunca, değişik coğrafi alanlarda birkaç ayrı Neanderthal grubunun yaşamış olduğu, yapılan son çalışmaların sonuçlarından anlaşılabilir. Belirli bir bölgede aşırı uzmanlaşma gösteren klasik Neanderthal'ler, evrim çizgilerinin sonuna gelerek tükenmişlerdir. Bunlardan bir kısmı ise, evrimlerini sürdürerek, muhtemelen çağcıl insana varan düzeye ulaşmışlardır.

Bugün hemen bütün araştırmaların, ufak farklarla birleştiği ve çağcıl insanın, değişik devirlerde ve değişik bölgelerde ortaya çıktığı şeklindeki bir görüşten (polisantrizm) yukarıda söz etmiştik. D. Ferembach, insan evriminde bu sonuca varılmasını, etkili bir mutasyonun beyinde ve genellikle kafasal yapıda meydana getirmiş olduğu değişimlere bağlamakta ve Bolk'un 'foetalisation' teorisinin, küçük ayrıntılı hususlar dışında bugün için artık geçerli addedile-

miyeceğini ileri sürmektedir. Buna göre, Cebel İhrud (Marok) 'Moustérien' insanların, aynı bölgeden Ibero-Maurisien epipaleolitik insanların atası olduğu düşünülebilir. 'Moustérien' insanından epipaleolitiğe geçişin ise, muhtemelen, henüz yeterince tanınmayan 'Atérien' insanı ile ve beyinsel gelişim sonucu gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Bu beyinsel gelişim, özellikle frontal loblarda, kafatasının yuvarlaklaşmasında ve fasiyal çıkıntıların incelik düzgünleşmesinde izlenebilmektedir.

Bunun yanı sıra, Pech de l'Azé çocuğunun ait olduğu insan grubunun giderek Cro-Magnon'a varan insan grubu olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde, Fontéchevade 'Presapiens' tipinin de, Üst Paleolitik insanına varan evrim çizgisinde önemli bir yeri olduğu muhtemeldir.

Çekoslavya'da tespit edilmiş olan Üst Paleolitik kafataslarının bir kısmının (örneğin Predmost No. 5 buluntusu), Neanderthal'lere bağlanan arkaik özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. B. Vandermeersch'in Cebel Kafzeh (İsrail)'deki 'Moustérien' endüstriye ait 'cromagnoid' buluntusunu göz önünde tutacak olursak, Skhül insanların da kırma bir yapı gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, A. Thomas ve Rus paleoantropologları, çağcıl insanın Neanderthal kaynaklı olduğu görüşünü benimsemekte, Fransa'da erken 'Périgordien'in tipolojik olarak 'Acheuléen' gelenekli 'Moustérien' ile Üst Paleolitik endüstriler arasında bir geçiş gösterdiği de kabul edilmektedir.

Bütün bu bulguların ışığı altında, Neanderthal'lerin bölgesel gruplar meydana getirdiği, bunlardan bazılarının çağcıl insana vardığı, 'klasik Neanderthal'ler' adı altında toplanan ve üstün bir uzmanlaşma düzeyine ulaşmış olan diğer bir kısmının ise devam etmeyerek tükendiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bunları Tasmanya'lılar ile karşılaştırmak mümkündür. Neanderthal safhaya varır varmaz *Homo* türlerinin 'allopatrikal', 'politipik' ve 'polimorfik' özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

D. Ferembach'ın görüşüne göre, *Homo sapiens sapiens* ve *Homo sapiens neanderthalensis*, büyük bir ihtimalle birbirleri ile katışırlar ve *Homo sapiens* türünün iki alt-türünü teşkil ederler. Bu her iki alt-tür'de, endokraniyal oylum benzer olmakla beraber, morfolojik ayrılıklar mevcuttur. Bu husus kesin ve 'pleitropik' etkili bir gen

mutasyonu ve değişkenlerden (mutanlardan) bazılarının veya bir kısmının, daha yetkin zekâ faktörünün de etkisi ile, ayrılabilmesi (izole edilebilmesi) nedenine bağlanmakta ve işte bu tür bir mutasyonun ise yeryüzünün değişik bölgelerinde, değişik zaman birimlerinde meydana gelmiş olduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır.

CEBEL KAFZEH'DE (İsrail) EN SON BULUNAN İNSAN KALINTILARI:

Uzun bir süreden beri İsrail'de Cebel Kafzeh'de kazılar yapmakta ve çok ilginç buluntular elde etmekte olan B. Vandermeersch, son araştırmalarında, ikisi ergin biri çocuk olmak üzere, üç yeni iskelet kalıntısı daha bulmuştur. Bu kalıntılar, XVII. tabakada ve 'Levallois' yapımlı 'Moustérien' bir endüstri'ye ilişkin olarak ele geçmiştir. Bu arada, daha önceki R. Neuville kazılarında bulunmuş olan dört ergin, bir çocuk iskeletinin de, gene XVII. tabakada ve hemen hepsinin bu son üç kalıntının bulunduğu mağara girişinde elde edilmiş olduğu hususu kanıtlanabilmiştir.

'Moustérien' ortam içinde elde edilmiş bulunan bu yeni kalıntıların kraniyal özelliklerinin ilk incelemesinde özellikle supraorbital çıkıntı üzerinde etraflı olarak durulmuş ve bunun, oldukça belirgin bir görünümüne sahip olmakla beraber, 'klasik Neanderthallerden' farklı bir yapı gösterdiği anlaşılmıştır. Kafzeh insanı, tüm özellikleri açısından *Neanderthal* ve *Homo sapiens* insanları ile mukayese edildiğinde, içinde bulunmuş olduğu 'Moustérien' ortama rağmen, 'Neanderthal' gruba sokulamamaktadır.

Homo sapiens'in Neanderthal'lerle hemzaman olabilmesi, Orta Paleolitikten Üst Paleolitik'e geçişin daha değişik bir açıdan ele alınmasına yol açmaktadır. Buna göre, prehistoryacıların 'Moustérien'den Üst Paleolitik'e süren kesintisiz evrim görüşü ile paleontologların, 'Neanderthal'lerin *Homo sapiens*'in direkt atası olmadığı görüşleri arasında ötedenberi süregelen uyuşmazlık ortadan kaldırılabilmektedir. Kafzeh buluntuları, kesin olarak, şimdiye kadar kabul edilmekte olan 'Moustérien' eşittir 'Neanderthal' formülünün yanlışlığını belirginleştirmektedir.

Son buzul devrinin başlangıçlarında, *Homo sapiens*'in mevcudiyeti, bu türün kaynağını Riss/Würm interstadyali veya Riss buzuna kadar götürmektedir. B. Vandermeersch'e göre, bu sözü edilen devirlerle ilgili paleontolojik bilgilere dayanılarak, şu şekilde bir

evrim görüşü ileri sürülebilir: Riss boyunca süreli olarak değişim gösteren popülasyondan bir kol 'Neanderthal'lere, diğeri ise *Homo sapiens*'e varmış ve bu evrim Würm'ün başlarında sona ermiştir.

AKDENİZ BÖLGESİNDE ÇAĞCIL İNSANIN ÖNCÜLERİ:

Güney Fransa'da son senelerde çok kesif ve ilginç araştırmalar sürdürmekte olan Henry ve Marie-Antoinette de Lumley'in bulgularına göre, Würm I ve Würm II'de Kuzey Akdeniz kesimlerinde muhtelif tipte 'Moustérien' endüstriler görülmektedir. Bu bölgede Würm I, orantılı olarak daha sıcak ve rutubetli bir iklimsel özelliğe sahiptir. Würm I'deki iklimsel gelişimler, henüz çok ayrıntılı ve kesin olarak bilinmemekle beraber, bu devri iki ana safhaya bölmek mümkündür. Bunlardan ilki ılıman ve çok rutubetli bir iklime sahip olan ve özellikle mağara yerleşmelerinde killi depolanmalarla işaretlenen safhadır. İkinci safhada ise iklim birdenbire soğuğa dönüşmekte ve buna bağlı olarak da kryoklastik kayşatların yanısıra iri kayaç kaymaları ve daha kuru evrelerde eoliyen depolanmalar görülmektedir.

Würm I/II interstadyalinde ılıman ve çok rutubetli iklim şartlarına bağlı olarak, tabakaların üstünde kırmızı paleo-topraklar oluşmuştur.

Würm II ise daha sert bir iklim gösterir ve depolanmalar çoklukla kryoklastiktir. Bu devreyi de bu bölgede beş safhaya bölmek mümkündür: I ve II. safhalarda çok rutubetli, III ve IVa'da daha az rutubetli, IVb ve V'de kurak ve step oluşumlu. Würm II/III interstadyali ise gene I/II'de olduğu gibi, ılıman ve rutubetli iklim göstermektedir.

Würm I'deki 'Moustérien' kültürlerin Riss'de gelişmiş bazı endüstrilerden sürdüğü anlaşılmaktadır. Bütün bu kültürler, çok geniş değişkenlikler gösteren 'Charentien', tipik 'Moustérien' ve 'Acheuléen gelenekli Moustérien' gibi komplekslere ayrılmaktadır. Akdeniz bölgesinde bu devirlerdeki yaygın yerleşme tipi açık hava yerleşmeleri ve daha az sayıda olmak üzere, içlerinde yuvarlak veya oval kulübe izleri bulunan mağara ya da kaya sığınaklarıdır.

Würm II'nin 'Moustérien' kültürleri, önceleri daha az değişken, sonraları farklılıklar gösterir. Würm II'nin sonlarına doğru bu kültürler çeşitli bölümlenmelerle, Würm III'de yer aldığı bilinen önemli

irksal ve kültürel devrimi hazırlamışlardır. Bu evrede Charentien ve tipik Moustérien kompleksler devam eder. Bunların yanısıra bu bölgede görülen Aubesier kompleksi, muhtemelen post-Acheuléen komplekslerden sürerek ortaya çıkmıştır; mağara yerleşmeleri içinde uzun kulübeler şeklinde iskân yaygındır.

Würm II'nin sonlarında meydana gelen kültür bölünmelerinin nedenlerini, Moustérien insanının değişmekte olan iklim şartlarında ortaya çıkan step çevresine uyma çabalarında aramak gerekir. Charentien ve tipik Moustérien fasiyeslerinde temsil edilen tutucu (statik) grupların yanısıra, Üst Paleolitik alet tiplerinin öncülerini teşkil eden aletlerin çoğalmağa başlamış olduğu yeni çevreye daha süratle uyan ilerici (progressive) kültürler, erken Würm'de görülen kültürlerin aksine, sabit bölgelerde kalmayıp, daha çok ve daha çabuk yayılma göstermekte ve böylece kültürler arasında interstratifikasyon meydana gelmiş bulunmaktadır.

Bölgede Riss ve Würm evrelerine tarihlenebilen insan kalıntıları çok olmakla beraber, buluntular tüm değil, ufak parçalardan ibarettir. Eldeki bulgulara göre, Riss süresince iki ayrı insan tipinin birarada yaşam sürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Lazaret insanı, diğeri ise Cova Negra insanıdır. Bu iki tip arasında en önemli fark, bazı anatomik ayrılıklar yanısıra, özellikle parietal'de gözlenmekte ve Cova Negra insanı, genel yapısı açısından çağcıl insana daha çok yaklaşmaktadır. Neanderthal kalıntılar Würm I'de çok az, Würm II'de ise orantılı olarak daha çok fakat küçük parçalardan ibarettir. Bu Neanderthal kalıntılarda birtakım gelişkin özellikler görülmekte, fakat bununla beraber daha ileri evrelere sürerek son bulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Lumley'lere göre, Moustérien kültürler içinde sırtlı bıçak'ların çoğunlukta olduğu fasiyeslerden insan kalıntısı mevcut olmadığı için çağcıl insanın bu gruptan ya da muhtemelen batı'daki Acheuléen gelenekli Moustérien fasiyes insanından türemiş olduğu düşünülebilir.

STRATİGRAFI VE TİPOLOJİNİN MAGREB'DE ÇAĞCIL İNSANIN KAYNAĞI SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE KATKISI

Bu bölgede uzun senelerden beri çalışmakta olan J. Tixier'in görüşlerine göre, Magreb'de çağcıl insanın kaynağı sorunu, muhtemelen Moustérien'den sonraki bir evrede gelişen Atérien ile, kesin

olarak *Homo sapiens*'e atfedilen endüstri komplekslerinden en eskisi olan Iberomaurisien arasındaki stratigrafik ve tipolojik ilişkilerin incelenmesi ile anlaşılabilir. Atérien endüstriyi meydana getirmiş olan insan, stratigrafik güvenilirlikten yoksun ve önemsiz Taforalt kalıntısı dışında, yeterince tanınmamaktadır. Moustérien ve Atérien endüstrilerle Epipaleolitik aletlerin teknik ve tipolojik karşılaştırmalı analizleri benzerliklerden çok, kesin ayrılıklar göstermektedir. Bu nedenle, Iberomaurisien kompleksin, Atérien'den sürmüş olduğu iddia edilemez. J. Tixier'e göre, Magreb'de 13.000'den daha önce başlayarak yaşam sürmüş olan çağcıl insan tipinin kaynağını başka yönlerde aramak gerekmektedir.

Bu sorunun çözümü konusunda üç önemli kompleks arasındaki ilişkiler önemlidir. Bunlardan birincisi, İÖ. 15.000 - 9.000 yıllarına tarihlenebilen ve Levallois yapım tekniği ile mikro-kalem ve sarp düzelti (rötuş) tekniğini bağdaştıran Sébilien endüstri, ikincisi İÖ. 17.200 - 14.550 arasına tarihlenen, Levallois tekniği ve dilgi (lama) yapımı ile Ouchtata düzelti tekniğini birleştiren Halfien, üçüncüsü ise Mısır'da Sébékien'den hemen önce görülen ve mikro-kalemlerle sırtlı dilgicikler (küçük lama) oranı yüksek 'Silsilien'dir.

J. Tixier'e göre, Magreb'de Atérien tükenerek son bulmaktadır, Mısır ve Sudan'dan türeyen ve Epipaleolitik tipte kültüre sahip Mechta-el-Arbi insan tipi Tunus, Cezair ve Marok'a yayılmıştır.

ORTA PALEOLİTİK'TEN ÜST PALEOLİTİK'E GEÇİŞTE DEVAMLILIK YA DA KESİNTİ SORUNU:

Genellikle, Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik'e ve dolayısı ile ön-çağcıl (pre-modern) insandan çağcıl insana geçişin bir defada ve tek bir bölgede yer almış olduğu görüşünün bugün için yaygın olduğu bilinmektedir. Oysa, İsrail'de, yukarıda sözü edilen Cebel Kafzeh'de B. Vandermeersch'in bulguları, F. Bordes'un onüç yıl öncesinden beri ileri sürmüş olduğu gibi, bir kısım Moustérien topluluklarının çağcıl insan tipine varmış olduğunu ortaya koymaktadır. Eski Dünya'nın çeşitli bölgelerinde izlenen Üst Paleolitik kültürlerin en erken safhaları arasındaki oldukça belirgin ve önemli farklar, bunların birbirine bağlı olmayan özerk gelişimler olduğunu ve Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik'e geçişin, 40.000 - 30.000 yıl önce tek bir defada tek bir yerde değil, değişik yollarla birkaç defada meydana gelmiş olduğu gerçeğini ortaya çıkartmaktadır.

Bugünkü bilgilerimize göre, bu geçişin yer almış olabileceği altı merkez mevcuttur: Bunlardan ilki 'Acheuléen gelenekli Moustérien'in Alt Périgordien'e dönüştüğü Batı Avrupa, ikincisi Blattspitzen Moustérien'inin Szélétien'e dönüştüğü Orta Avrupa, üçüncüsü muhtemelen Güney Rusya, dördüncüsü Shoei-tung-keu'daki Moustérien benzeri kültürlerin özel bir Üst Paleolitik endüstrisine dönüştüğü Uzak Doğu, beşincisi Yabrud Pre-Aurignacien'i ve Ksar Akil geçiş kültürlerinin tespit edilebildiği Yakın Doğu ve nihayet altıncısı ise Yakın Doğu gibi kompleks bir durum gösteren Afrika'dır.

A. A. Velitchko'nun ileri sürmüş olduğu görüşlere göre son buzul devresi, gerek Üst Paleolitik kültürlerin ortaya çıkmasını gerekse çağcıl insanın ortaya çıkma olanaklarını etkilemiş ve bu geçişin önemli bir nedeni olmuştur. Bu etkenliğin daha az hissedilmiş olduğu Afrika'da Acheuléen gelenek uzun bir süre devam etmekte ve Avrupa Moustérien'i ile hemzaman olarak sürmektedir. Bunun yanısıra Kuzey Afrika Moustérien'inin ise, Moustérien geleneklerden birçoğunu muhafaza etmek sureti ile Atérien'e dönüştüğü bilinmektedir.

Çevresel değişimin, maddî kültür nesnelerinde de bir değişim meydana getirdiği bir gerçektir. Buna göre, Avrupa'da ve Yakın Doğu'da soğuk iklim şartlarının hüküm sürdüğü evrelerde bu değişimi izlemek mümkün olmakta ve bu evrelerde Üst Paleolitik kültürlerle birlikte çağcıl insana doğru hızlı bir gelişim takip edilebilmektedir. Fakat, soğuk iklim şartları daha Moustérien'in son evreleri devam ederken başlamış olduğundan, bu soğuk ve karasal iklim Neanderthal'lerle hemzaman 'mutant'ların, geçiş formlarının çıkmasını sağlamıştır. Üst Paleolitik'in başlarında bu 'mutant'lar yeni ve sert iklim şartlarına normal Neanderthal'lerden daha kolay uyum gösterebildikleri için, giderek çağcıl insan formlarını kazanmışlar ve bilinen Üst Paleolitik kültürlerini meydana getirmişlerdir.

* * *

Buraya kadar öz olarak vermeğe çalıştığımız görüş ve bulguların ışığı altında, kolokyuma katılan üyeler arasından teşkil edilen bir komisyon, bütün tartışmaları ve yeni bilgileri değerlendirerek, aşağıda beş madde halinde sıraladığımız sonuçlara varmıştır:

1. Afrika'da Omo vadisinde Leakey'in, İsrail'de Cebel Kafzeh'de Vandermeersch'in, Fransa'da La Chaise'de Debenath'ın bulguları, Neanderthal olmadıkları kesinlikle söylenebilmekle beraber

bazı örneklerde, bugüne kadar kabul edilmekte olan 35 - 38.000 yıl öncesi yerine 60.000 yıldan daha da geriye tarihlenebilen ve 'modern insan' formları gösteren bir insan türünün mevcudiyetini işaretlemektedir. Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'da görülmüş olan bu 'modern insan' türünün bağlı olduğu endüstri grupları ise bugün için henüz kesinlikle tanımlanmış değildir.

2. Geleneksel olarak kabul edilmiş olan "Neanderthal insan" eşittir "Moustérien" kültür evreleri ilkesinin artık geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Kafzeh'de izlenen 'özel Moustérien,' kısıtlı anlamda *Homo sapiens* tarafından meydana getirilmiş bir buluntu topluluğudur. Bu suretle, F. Bordes'un, bazı Moustérien fasiyeslerin form bakımından daha ileri bir tip gösteren insanlarca meydana getirilmiş olduğu şeklindeki hipotezi kesinlik kazanmış olmaktadır.

3. Üst Paleolitik olarak tanımlanmış olan endüstrilerin bir kısmı (Libya'da Dabbien, Polonya'da Jermenovicien), C₁₄ ile yaklaşık olarak İÖ. 8000 yıllarına tarihlendirilmiştir. Diğer birtakım endüstriler ise (Eski Périgordien) İÖ. 35.000 yıllarına girmektedir. Ayrıca İÖ. 40.000 - 32.000 yılları arasında başka bölgelerde de (Ksar Akil, Orta Avrupa, Çin ve Afrika'da) Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik'e geçiş evreleri izlenebilmektedir. Yabrud Pre-Aurignacien'i bugün için kesin olarak tarihlendirilememişse de, bu endüstrinin Würm II'ye (Fransız terminolojisine göre) tekabül ettiği söylenebilir (diğer bir deyimle, İÖ. 45.000 - 38.000 yılları).

Çağdaş insan türü özellikleri gösteren insan topluluklarının yanısıra Neanderthal insan topluluklarının da aynı evrelerde mevcut olduğu ve belirli "Moustérien" fasiyeslerin Üst Paleolitik endüstri türüne giren buluntu toplulukları ile hemzaman oldukları anlaşılmıştır.

4. Geniş anlamda Moustérien'den Üst Paleolitik'e geçişin polisantrik olduğu, bazı Neandertal toplulukların çağcıl insana doğru evrimini sürdürerek geliştiği ya da yeryüzünün çeşitli bölgelerinde önce Moustérien endüstriye sahip 'modern insan' topluluklarının giderek Üst Paleolitik kültürleri oluşturduğu görüşü benimsenmiştir. Bununla beraber, Batı'da Moustérien endüstri tiplerinden bazılarının (özellikle "Quina-Ferrassie", "tipik" ve "dişlemeli" fasiyesler) Neandertal insana bağlandığı ve Üst Paleolitik'e geçiş göstermediği anlaşılmaktadır. Buna karşılık diğer "Moustérien" endüstrilerden

'Acheuléen gelenekli Moustérien' insanı fiziksel özellikleri yönünden yeterince tanınmamakla beraber, tipolojik olarak 'Eski Périgordien'-in kaynağını teşkil etmiş olan bu endüstriyi meydana getirmiş insan topluluğunun, çağcıl insan tipine sahip olduğu, ya da modern insan formlarına varan geçiş tipleri gösterdiği düşünülebilir.

Ayrıca, Üst Paleolitik'in ilk evrelerinde görülen endüstrilerden bir kısmının evrim göstermeden sönüp gittiği bilinmektedir. Buna bağlı olarak, bu endüstrilerin, Neandertal'ler tarafından 'akültürasyona' uğratılmış olabilecekleri (örneğin Szélétien) ihtimali de bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

5. Bölgesel farklılaşmalarla süren evrimde, önemli tür ya da alt-tür değişimleri olmadığı gerçeği, hiç değilse Orta Doğu'da Neandertal insan ile modern form gösteren iki türün kırma (metisaj) sonucu birleşmesinden oluşmuş formların mevcudiyeti ile desteklenebilir (Mont Karmel buluntularına dayanan A. Thomas hipotezi).

Çaçcıl insan formuna varmış olan insan gruplarının, gelişmiş oldukları bölgelere uygun çeşitli ve farklı özellikler göstermiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu evrimin 'polyphyletism' değil fakat 'polycentrism' gösterdiği kesindir. Buna bağlı olarak da, belli başlı ırkların, tür ve alt-tür farklılaşmaları olmaksızın çok eskilere doğru uzanıp kök aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, bütün buluntu halkalarının tümlendiği farzedilecek olursa, günümüzdeki modern Avustralya yerli insan formunun gelişim kaynağını Java'daki Ngandong insanına kadar indirmek mümkün olabilecektir.

Anahatlarını yukarıda belirtmeğe çalıştığımız, 1969 yılında ilk kez yapılmış olan bu tür bir kolokyumun'un yararlarını gözönünde tutarak, UNESCO ve INQUA yöneticileri, muhtemelen her dört senede bir tekrarlanmak üzere bu ve benzeri kolokyumların geleneksel olarak yapılmasını kararlaştırmış bulunmaktadır. Kanımızca da, sürekli olarak gelişen modern kazı teknikleri ve lâboratuvar metodları, günden güne artan araştırmacı ekip sayısı ve maddî olanaklar, fosil insan ve endüstrileri ile ilgili konulardaki eksiklerin süratle giderilmesini sağlamakta ve belirli zamanlarda bütün bu bilgileri değerlendirebilecek sentez çalışmaları yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

KISITLANMIŞ GENEL BİBLİYOGRAFYA

BINFORD, SALLY R.:

- 1968 Variability and Change in the Near Eastern Mousterian of Levallois Facies. *New Perspectives in Archaeology*. Derleyen: Sally R. Binford ve Lewis R. Binford, s. 49-60. Chicago, Aldine Publishing Company.

BOHMERS, A.:

- 1951 Die Höhlen von Mauern, I: Kulturgeschichte der altsteinzeitlichen Besiedlung. *Palaeohistoria*, I, s. 1-101.

BONIFAY, E.:

- 1956 Les sédiments détritiques grossiers dans les remplissages des grottes. Méthode d'étude morphologique et statistique. *L'Anthropologie*, 60, s. 447-461.
- 1962 Quaternaire et préhistoire des régions méditerranéennes françaises. *Quaternaria*, 6, s. 343-370.

BONIFAY, E. ve P. MARS

- 1959 Le Tyrrhénien dans le cadre de la chronologie quaternaire méditerranéenne. *Bulletin de la Société Géologique de France*, 73 (1), s. 62, 78.

BORDES, F.:

- 1955 Le paléolithique inférieur et moyen de Jabrud (Syrie) et la question du pré-Aurignacien. *L'Anthropologie*, 59 (5,6), s. 486-507.
- 1960 Le pré-Aurignacien de Yabroud (Syrie), et son incidence sur la chronologie du Quaternaire en Moyen Orient. *Bulletin of the Research Council of Israel*, 9G (2,3), s. 91-103.
- 1962 Sur la chronologie du paléolithique au Moyen Orient. *Quaternaria*, 5, s. 57-69.

BOULE, M.:

- 1913 L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints. *Annales Paléontologique* (Paris), VI, VII, VIII.

CHMIELEWSKI, W.:

- 1958 Stanowisko paleolityczne w Dziadowej skale kolo Skarzyc w pow zawiercianskim. *Prace i materialy archeologiczne*, 3, s. 1-48.
- 1959 Etude des grottes du plateau Krakow-Wielun. *Archaeologia polona*, 2, s. 155-164.

FEREMBACH, D.:

1969 Les affinités morphologiques de l'enfant néandertalien du Pech-de-l'Azé (Dordogne). *C.R. Acad. Sci. Paris*, 268, s. 1485-1488.

FLEISCH, H.:

1956 Dépôts préhistoriques de la Cote Libanaise et leur place dans la chronologie basée sur le Quaternaire Marin. *Quaternaria*, III, s. 101-132.

FORMOZOV, A. A.:

1959 *Etnokul'turnye oblasti na territorii evropeiskoi tchasti S.S.S.R. v kamenom veke*. Moskova, 1956.

GABORI, M.:

1963 Gisements et industries de l'âge de la pierre en Mongolie. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15, s. 11-32.

GARROD, D.:

1955 The Mugharet el-Emireh in Lower Galilee: type station of the Emiran industry. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 85, s. 1-22.

1956 Acheuléo-Jabroudien et "Pré-Aurignacien" de la grotte de Taboun (Mont Carmel); étude stratigraphique et chronologique. *Quaternaria*, 3, s. 39-59.

1963 The Middle Paleolithic of the Near East and the problem of Mount Carmel Man. The Huxley Memorial Lecture, 1962. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 93, s. 232-259.

1966 Comments on Pradel's paper. *Current Anthropology*, 7 (1), s. 40-41.

HALLER, J.:

1946 Notes de préhistoire phénicienne: l'Abou Halka. *Bulletin du Musée de Beyrouth*, 6, s. 1-20.

HOWELL, F. CLARK:

1957 The evolutionary significance of variation and varieties of "Neanderthal" man. *Quarterly Review of Biology*, 32 (4), s. 330-347.

1959 Upper Pleistocene stratigraphy and early man in the Levant. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 103, s. 1-65.

1961 Stratigraphie du Pleistocene supérieur dans l'Asie du sud-ouest. *L'Anthropologie*, 65, s. 1-20.

JOSHI, R. V.:

1955 *Pleistocene studies in the Malaprabha Basin*, Poona, Deccan College

- Research Institute ve Karnatak University, I.
 1961 Stone age industries of the Damoh area, Madhya Pradesh, *Ancient India*, 17, s. 5-36.
- KOZLOWSKI, J. K.:
 1962 Quelques remarques sur l'origine de l'extension du Magdalénien en Europe centrale, *Folia quaternaria*, 10, s. 1-28.
- KRISHNASWAMY, V. D.:
 1947 Stone age India. *Ancient India*, 3, s. 11-57.
- MARS, P.:
 1963 Les faunes et la stratigraphie du Quaternaire méditerranéen. *Res. Trav. Stat. mar. Endoume, Bull.* 28 (43), s. 61-97.
- MOVIUS, H. L.:
 1953 *The Mousterian Cave of Teshik Tash*. Cambridge, Mass., American School of Prehistoric Research, 17, s. 11-71.
- LE GROS CLARK, W. E.:
 1957 *The fossil evidence for human evolution*. Chicago, The University of Chicago Press, III.
- LUMLEY, H. DE
 1963 Les niveaux quaternaires marins des Alpes-Maritimes. Corrélation avec les industries préhistoriques. *Bulletin de la Société Géologique de France*, 7 (5), s. 562-579.
 1968 Correlation of Quaternary Shorelines in Meridional France with the Alpine Glacial Chronology. *Glaciation of the Alps*. University of Colorado Studies, Series in Earth Sciences, No. 7, University of Colorado Press.
- PIVETEAU, J.:
 1957 *Traité de Paléontologie, Vol. VII: Primates et paléontologie humaine*. Paris, Masson.
- RIEK, G.:
 1958 Das Palaolithikum der Brillenhöhle im Achtal bei Blaubeuren (Schwab Jura). *Neue Ausgrabungen in Deutschland*, Berlin, s. 6-23.
- RUST, A.:
 1950 *Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien)*. Neumünster.
- SUSUKI, H. VE F. TAKAI:
 1970 *The Amud Man and his cave site*. The University of Tokyo.

TERRA, H. DE VE T. T. PATERSON:

1939 *Studies on the ice age in India and associated human cultures*. Washington, Carnegie Institution, 493.

THOMA, A.:

1962 Le déploiement évolutif de l'Homo sapiens. *Crania Hungarica*, 5 (1-2), s. 179.

1965 La définition des néandertaliens et la position des hommes fossiles de Palestine. *L'Anthropologie*, 69 (5-6), s. 519-534.

VALLOIS, H. V. VE G. BILLY:

1965 Nouvelles recherches sur les Hommes fossiles de l'abri de Cro-Magnon. *L'Anthropologie*, 69, s. 47-74 ve 249-272.

VALLOIS, H. V.:

1969 Le temporal néandertalien H27 de La Quina; étude anthropologique. *L'Anthropologie*, 73, s. 365-400 ve 525-544.

VANDERMEERSCH, B.:

1966 Nouvelles découvertes de restes humains dans les couches levalloiso-moustériennes du gisement de Qafzeh (Israël). *Comptes rendus des séances de l'Académie des Sciences*, 262, s. 1434-1436.

1969 Les nouveaux squelettes moustériens découverts a Qafzeh (Israël) et leur signification. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Sciences*, 268, s. 2562-2565.

VANDERMEERSCH, B. VE H. V. VALLOIS:

1972 Le crâne moustérien de Qafzeh (Homo VI). *L'Anthropologie*, 76 (1-2), s. 71 - 96.

VERTES, L.:

1955 Neuere Ausgrabungen und Palaolithische Funde in der Höhle von Istallosko, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 5, s. 111-291.

1959 Das Mousterien in Ungarn. *Eiszeitalter und Gegenwart*, 10 s. 21-40.

ZOTZ, L.:

1951 *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*, Stuttgart.

